

A szándéktulajdonítás elméletéről²¹

Bevezetés

A szándéktulajdonítás megszokott jelenség a személyközi kommunikáció gyakorlatában. A társalgás, de általában véve a kommunikatív és stratégiai viselkedés egésze nem kis mértékben áll abból, hogy – a beszélői oldalon – felmérjük, hogy az, amit mondunk-teszünk, milyen mélységben és fényben láttatja szándékainkat, illetve – a hallgatói oldalon – fontolóra vesszük, hogy a mögött, amit a másik mond-tesz, milyen rejtett vagy nem rejtett szándékok működnek a háttérben. Különösen igaz ez akkor, amikor a kommunikálók szándékainak nyilvánossá nem tétele társadalmi elvárás (udvariasság) vagy hasznukra válhat (kompetitív helyzetek).

A szándéktulajdonítás gyakorlati jelentősége nem hagyható figyelmen kívül a kommunikáció elméletében sem, s a szándéktulajdonítás vizsgálatának valóban nagy hagyománya van a kommunikációelméletre több szempontból is releváns angolszász nyelvfilozófiában például Paul Grice vagy Donald Davidson munkássága révén. Rövid írásom kísérlet arra, hogy az említett filozófusok elgondolásait is felhasználva bemutassa a kommunikációs gyakorlat e fontos elemének, a szándéktulajdonításnak egy lehetséges elméleti kezelését.

1. A szándéktulajdonítás Grice elméletében

Paul Grice a *Jelentés* című (Grice 1957/1997), ma klasszikusnak tekintett tanulmányában különböztette meg a természetes és nem természetes jelentést, és jelölte meg ez utóbbit mint a verbális kommunikáció elengedhetetlen feltételét. Felvetése elsöprő sikert aratott (lásd Bach és Harnish 1979, Clark 1996, Recanati 1986, Schiffer 1972, Searle 1969, Sperber és Wilson 1995, Strawson 1964/1997, hogy csak néhány nevesebb, többé-kevésbé hű követőjét említsük).

A nem természetes jelentés Grice szerint a beszélő – az eredetitől eltérő szóhasználattal élve – kommunikatív szándékaként azonosítható összetett pszichológiai állapotából származik: „Talán a következőképpen foglalhatnánk össze, mi szükséges ahhoz, hogy azt mondhassuk, A valamilyen jelen-

²¹ Ez az írás egy másik tanulmányom (Pólya 2002) jelentősen átdolgozott változata. Davidson szövegrészleteinek fordítása tőlem származik.

tést akart kifejezni x útján. A -nak x -szel szándékoznia kell egy hiedelem kiváltását valamilyen hallgatóságban, továbbá szándékolnia kell, hogy megnyilatkozását úgy ismerjék fel, mint ami ezzel a szándékkal (vagyis a hiedelem kiváltásának szándékával) jött létre. De ez a két szándék nem független egymástól; A ugyanis azt is szándékolja, hogy (a hiedelem kiváltására irányuló) szándékának a felismerése szerepet játsszon a hiedelem kiváltásában; ha ez utóbbi nem történik meg, akkor valami baj lesz A szándékainak teljesülésével. Mi több, A -nak az a szándéka, hogy (a hiedelem kiváltására irányuló) szándékának felismerése szerepet játsszon a hiedelem kiváltásában, azt hiszem, implikálja, hogy A feltételezi bizonyos események meglétét arra vonatkozóan, hogy szándékának felismerése ténylegesen szerepet fog játszani a hiedelem kiváltásában, és nem tekinti magától értetődőnek, nyilvánvalónak, hogy az attitűd megjelenik a hallgatóságban, akár felismerte a megnyilatkozás mögötti szándékot, akár nem. Röviden azt mondhatjuk, hogy az » A nem természetesen fejez ki egy jelentést x útján« megközelítően azzal ekvivalens, hogy » A x -et azzal a szándékkal nyilatkozta, hogy egy hiedelmet váltson ki ezen szándék felismerése révén«. (Úgy tűnhet, hogy ez egy reflexív paradoxont hoz magával, valójában azonban nem.)» (Grice 1957/1997: 193 sk.).

A nem könnyen értelmezhető definícióval – tartja a nyelvfilozófiai és nyelvészeti pragmatikai hagyomány – Grice azt kívánta megmutatni, hogy a nem természetes jelentés előállításához részint az alábbi összetett, reflexív vagy iteratív²² szándék megléte szükséges a beszélő elméjében:

i) szándék egy hiedelem kiváltására a befogadóban egy megnyilatkozás megtétele által, és

ii) szándék az i) szándéknek a befogadó általi felismerésére, részint pedig az, hogy a hallgató felismerje ezt az összetett szándékot. A grice-i elgondolás tehát ez: a beszélő összetett szándékának előállása és annak a hallgató általi felismerése abszolút értelemben vett kommunikációs sikerhez vezet, mert feltesszük, hogy az, ami a beszélő elméjében a szándékot illetően található, a hallgatóban – értelmező erőfeszítése révén – pontos másolatban áll elő. Figyelemre méltó, hogy a pragmatikai kutatók többsége az efféle, abszolút értelemben vett kommunikációs siker előálltát feltételezi (lásd az idézett műveket). Csakhogy a kommunikációs siker fogalmát a szituációban szereplők perspektívájához képest viszonylagosként is értelmezhetjük. Sőt a kommunikációs gyakorlathoz a viszonylagos értelmezés jobban is illeszkedne, figyelembe véve, hogy egy-egy szituáció szereplőinek véleménye gyakran nem egyezik meg annak tekintetében, hogy ki mit milyen

²² A Grice feltételezte szándékok reflexív és iteratív értelmezéséről lásd Bach 1987: 146 kk.

szándékkal kommunikált, illetve hogy történt-e kommunikáció valaki részéről egyáltalán. Eme viszonylagosság megragadása érdekében szeretném az értelmezési mintázat fogalmát bevezetni.

2. Értelmezési mintázatok

Grice elmélete a beszélőre összpontosít, amennyiben nála és követőinél a kommunikáció létfeltétele, hogy a beszélő az említett sajátos, összetett vagy reflexív szándékkal rendelkezék, és hogy e szándékot a hallgató szolgálatként ismerje fel. Vagyis e felfogásban az értelmező szerepe másodlagos, amennyiben egy adott szándék beazonosítására szorítkozik. Jelen elméletet e megfontolásból nem tud tisztelegni Grice elmélete előtt: a beszélőre való összpontosítás tekintetében azt alapvetően hibásnak tartom, és a hallgatói oldal szemügyre vétele értelmében újraértelmezem. Nézetem szerint a beszélő szándékai kizárólag annyiban számítanak a kommunikáció létrejötté és sikeressége szempontjából, amennyiben azokat a hallgató ténylegesen tulajdonítja neki. Úgy vélem, a grice-i elmélet érvényes meglátása a verbális kommunikáció speciális szándékokkal való összefüggésének kiemelésén túl abban áll, hogy a kommunikáció háttéréül szolgáló olyan implicit normák létét feltételezi, amelyekről a hallgató azt feltételezi, hogy – még az első látásra normaszegőnek tűnő esetekben is – a beszélő igazodott hozzájuk kommunikátuma megválasztásakor.

Ugyanakkor felfogásunk a kommunikációt megalapozó normákként nem a grice-i társalgási maximákat és az együttműködési elvet fogadja el (lásd Grice 1975/1997), hanem a hallgató mentális modelljébe táplált bemenetekre vonatkozó strukturális megkötések tekinteti kényszerítő erejűnek. Úgy vélem, hogy az emberi elme kognitív szükséglete (ti. biológiai felépítéséből fakad), hogy a mentális modellbe érkező, a nyelvi észleletekkel kapcsolatos egy-egy bemenet – aminek egy-egy megnyilatkozás jelentését tekintem az értelmező számára – hármas mintázatú legyen, és az értelmezési mintázatok adja ki. Háromféle értelmezési mintázatot tételezek: a prozicionális, a diszkurzív és a motivációs mintázatot. E mintázatoknak az értelmezés közbeni megalkotása az elhangzottak alapján vagy egyszerű, elméleti szempontból kevésbé érdekes folyamat, vagy pedig éppen a grice-i társalgási maximák kihasználásához hasonlóan történik, amennyiben a mintázatok ideális avagy normál formája irányítja a hallgató értelmezési folyamatát, azt, ahogyan az elhangzottakból közvetlenül rendelkezésére állót annak érdekében bővíti vagy alakítja át, hogy az a mentális modelljébe táplálható bemenet normál formáját vegye fel. E másodfajta, „igazítsd ki, ha szükséges” típusú értelmezést kerülőutas értelmezésnek nevezem, és feltételezem, hogy a hallgató ezt alkalmazza a beszélő látszólag normaszegő, de valójában normakövető nyelvi viselkedését értelmezve.

A propozicionális mintázatot az adott megnyilatkozás propozicionális tartalma és az ezt hatókörébe vonó, az adott nyelvben elérhető grammatikai módok valamelyikének megfelelő operátora teszi ki; a diszkurzív mintázat az adott megnyilatkozásnak a társalgás előzményeihez képesti helyét jelöli ki; a motivációs mintázat pedig a beszélő elmebeli-lélektani, a hallgató által neki tulajdonított motivációinak, például szándékainak kontextusában helyezi el a megnyilatkozást (bővebben lásd Pólya, szerkesztés alatt). Például az „Imádom a makarónit” megnyilatkozás (m) mondjuk a „Pizzát csináljak vagy makarónit?” megnyilatkozásra adott válaszként egy adott dialógus adott pontján H hallgató számára a következő jelentéssé, azaz értelmezési mintázathármassá állhat össze:

(ÉM) B beszélő azt szándékolja, hogy H hallgató úgy vélje, hogy m megnyilatkozás megtételével B szándékosan [kelti H-ban azt a vélekedést, hogy imádja a makarónit] és [arra kéri H-t, hogy makarónit készítsen pizza helyett], amennyiben (azt állítja, hogy imádja a makarónit).

E leírás elnagyolt, és nem feltétlenül ragadja meg a hallgató értelmezését a maga teljességében, különösen nem a motivációs mintázat tekintetében. A motivációs mintázat, amely szorosan összefügg a diszkurzív mintázattal (lásd szögletes zárójelbe tett részek) a hallgató különféle elképzeléseit-feltételezéseit foglalja magában azzal kapcsolatban, hogy mit gondol és mire vágyik H, azaz hogy milyen motivációk állnak megnyilatkozása mögött. A motivációs mintázat kidolgozottsága megnyilatkozásról megnyilatkozásra és hallgatóról hallgatóra különbözhet, sőt minden bizonnyal különbözik is a gyakorlatban. A hallgatóknak nem minden helyzetben szükséges alaposan utánajárniuk, hogy a beszélő vajon milyen indokokból és okokból kifolyólag tette megnyilatkozását, olykor viszont a tudatos szándékolvasó erőfeszítés elengedhetetlen a megértéshez. Annak a nyelvfilozófia területén történő hangsúlyozása, hogy a nyelvi jelentés és a beszélő tudati tartalmainak feltérképezése az értelmezés során alapvetően nem választhatóak el egymástól, Donald Davidson érdeme.

3. A szándékok davidsoni elmélete

Donald Davidson nagyra tartott elme- és nyelvfilozófiájának kiemelkedő része a szándékokkal foglalkozó rész (lásd főleg Davidson 1980, 1984). Davidson a nyelvi cselekvés értelmezését a szándékos nem nyelvi cselekvés értelmezéséhez hasonlítja. A szándékos nem nyelvi cselekvések mögött elmélete ún. elsődleges indokot feltételez – melyeket Davidson egyúttal az adott cselekvés okának tekint –, amelyet egy, két mentális állapotból összekapcsolódó komplexumnak tekint. E komplexum alkotórészei egy vélekedés és egy cél-attitűd (pro-attitude). A cél-attitűd nem más, mint a következők

valamelyike vagy többike: valaminek a kívánása, akarása, törekvés valamire, esztétikai vezérlő elvek valamivel kapcsolatban, nyilvános és privát célok – amennyiben ezek egy ágens részéről egy cselekedetre irányulnak. A cselekvésre releváns vélekedés pedig vagy azt foglalja magában, hogy az ágens szerint egy bizonyos módon történő cselekvés elő fogja segíteni annak elérését, ami iránt cél-attitűddel viseltetik, vagy azt, hogy az ágens által kiszemelt cselekvés éppen olyan fajtájú, amilyen fajtájúra a cél-attitűdje irányul. Egy adott ágens elsődleges indoka lehet a következő:

P₁ 'Szeretném elverni az éhem.' [cél-attitűd]

P₂ 'Néhány sósperec elfogyasztása elveri az éhem.' [vélekedés]

ahol a következtetés egy cselekvés, nevezetesen az, hogy az ágens elfogyaszt néhány sósperecet. Ez, a cselekvés konklúziójú levezetés Arisztotelésznek a Nikhomakhoszi Etikában kifejtett racionális etikáját, pontosabban a gyakorlati okoskodást idézi, bár Davidson kiemeli, hogy míg a gyakorlati okoskodásban mindig szemügyre vétetik egy ellenérv is (a reason against, valamilyen alternatív lehetőség), itt ilyesmi nem található. Davidson elvárása az, hogy egy elsődleges indok esetében a konklúzió a premisszák propozicionális tartalma alapján következzen; s legfeljebb annyi történhet, hogy teoretikus okoskodás áll elő ott, ahol a következtetés nem cselekvés, hanem egyszerű vélekedés (esetünkben például az ágensnek előállhatna egy olyan vélekedése, hogy 'szeretnék elfogyasztani néhány sósperecet').

Azt a folyamatot, amikor egy értelmező megadja egy cselekvés elsődleges indokát, Davidson racionalizálásnak nevezi. A racionalizálás egyfajta újraírás: „amikor megmagyarázunk egy cselekedetet, a [hozzá vezető] indokokat megadva, akkor újraírjuk a cselekedetet; a cselekedet újraírása egy mintázatba helyezi azt, és a cselekedetet így magyarázzuk meg” (Davidson 1980: 10).

A racionalizálás és az újraírás fogalmai a nyelvi cselekvés értelmezésekor ugyanúgy érvényesek, mint a nem nyelvi interpretáció esetében. Így a nyelvi értelmezés során történő racionalizálás nem más, mint az a folyamat, amelynek során az értelmező az interpretált megnyilatkozást a kommunikátornak mint cselekvőnek tulajdonított vélekedés-vágy-szándék rendszerben helyezi el, a megnyilatkozás mint cselekvés indokhátterét felfedve. Ezt az újraírás során feltűnő mintázatot jelen dolgozatban a motivációs mintázattal azonosítom: az értelmező az újraírás révén ismeri fel, hogy az adott cselekedet milyen jelentőséggel bír a cselekvő számára, hogy az miért teszi azt, amit tesz; a cselekvést beindító erők a hallgató számára a cselekedet újraírása közben válnak világossá.

4. Szándéktulajdonítás, értelmezés és a jóindulat elve

Sem a kommunikatív, sem pedig a nyelvi helyzetekben történő racionalizálás nem olyan kézenfekvő és önműködő eljárás, mint ahogyan azt első pillantásra talán képzelnénk. A cselekvő szándékainak megállapítása ugyanis szinte mindig “visszafelé haladva” történik: az értelmezőnek a cselekedetből (vagy megnyilatkozásból) kiindulva kell felfejtenie a háttérben ható motivációkat – azaz induktív következtetési eljárást kell alkalmaznia.

Bizonyos esetekben ez nem jelent problémát. Mennél hétköznapibb, mennél bevettebb cselekvés (megnyilatkozás) értelmezése a feladata, annál könnyebb felfejtenie a cselekvő (beszélő) szándékait. Ha látjuk, hogy ágensünk ebédidő tájékán besétál egy étterembe, cselekvését gondolkodás nélkül egy olyan, éhes ember cselekedeteként értelmezzük, aki az éttermet – első sorban, mert akadhatnak további indokai is – táplálkozás céljából keresi fel. Hasonlóképpen, az alábbi szituációban sem okozna gondot a második megnyilatkozás értelmezése:

A: *Elkérhetem ezt a könyvet?*

B: *Hát, megvan a könyvtárban is...*

Mégpedig azért, mert az udvarias magyar köznyelv használata során igen erős elvárás, hogy egy kérésre érdemben, azaz beleegyezéssel, elutasítással, esetleg a kérés okát firtatva (stb.) reagáljon a beszélő, s a szóba jöhető nem túlságosan sok bevett választípus közül az ‘elutasítás’ diszkurzív lépés és az ehhez kapcsolható motivációs mintázat az, amelyikre B megnyilatkozását egy átlagosan felkészült magyar értelmező kis gondolati erőfeszítéssel, kevés lépésben át tudja írni. Induktív ez a következtetési sor is, de nem megterhelően bonyolult.

A sikeres értelmezéshez ugyanakkor elengedhetetlen a davidson-i jóindulat elvének (principle of charity) a használata. Az értelmező ugyanis nem vaktában tesz induktív következtetési lépéseket, hanem arra alapozza haladását, hogy a cselekvő racionálisan és koherens gondolkodással jutott az értelmezés tárgyát képező gyakorlati következtetésre, az adott cselekvésre. A davidsoni ortodoxitól eltérve megjegyezhetjük, hogy az értelmezés egy ismerős, a másiknak tulajdonított irracionális észjárás feltételezésére is támaszkodhat – például egy adott ágens különségének, bogarasságának, netán mentális deficitjeinek ismerete éppoly megvilágító erejű lehet szavai értelmezére nézve, mint azt tudni egy másikról, hogy a logikailag hibátlan beszéd és gondolkodás jeles művelője. Álljon itt két példa annak alátámasztásául, hogy a kommunikálók valóban – a davidsoni értelemben – jóindulatúan értelmeznek, s hogy milyen könnyen értelmetlennek vélik a másik megnyilatkozását, ha a bevett feltételezések nem elegendőek egy elfogadhatónak tűnő következtetési sor létrehozásához.

Az előbbi beszélgetéstörredék második megnyilatkozását megváltoztatva kapjuk a következőt:

A: *Elkérhetem a könyvet?*

B: *Szeretem Borges verseit.*

Már egy ilyen esetben sem volna olyan könnyű dolga az értelmezőnek, mint az elsőben, mert jóllehet B megnyilatkozása feltehetően kötődik a szóban forgó könyvhöz (tegyük fel az egyszerűség kedvéért, hogy egy Borges-verseskötetről van szó), a megnyilatkozás átírása a kérésre szokásosan következő diszkurzív lépések valamelyikére és az ahhoz kapcsolódó motivációs mintázatra már csak nagyobb ugrásokat, nagyobb erőfeszítést és több találgatást megkívánva lehetséges, mint az első esetben: elutasításra vagy inkább beleegyezésre adna okot, ha valaki kedvelné az adott kötet szerzőjének munkáit? Ez – sok minden egyéb mellett, de tekintsünk megint egy egyszerű esetet – az illető ama hajlamától függhet, hogy inkább szeret híveket szerezni kedvenc szerzőinek (s ekkor beleegyezésről, sőt bátorításról lenne szó), vagy féltve őrzi könyveit, különösen azokat, amelyeket nagyon kedvel (s ez esetben implikált elutasításként értenénk szavait).

Ennél keservesebb helyzetbe is kerülhet az értelmező. Ha a fenti kérést a

B: *Szeretem a rozscipót.*

megnyilatkozás követi, akkor az e mögött rejlő elsődleges indokot egy koherens és racionális beszélőt tételező értelmezés aligha, vagy csak egy különösen csavaros következtetési láncon végighaladva, tudja beazonosítani.

Az akár ilyen példák kezelését is lehetővé tevő elmélet kidolgozására törekedett Davidson az ún. radikális értelmezés vizsgálatokor – amelynek során az értelmező egy számára idegen nyelvet használó beszélő szavait értelmezi –, s ez irányú fejtegetéseinek szeretnék itt az egyazon nyelvvel rendelkező kommunikátorok között fellépő értelmezéseket illetően érvényt szerezni. Úgy vélem, hogy ez utóbbi esetre is áll az a davidsoni tézis, amely szerint az értelmező a beszélő megnyilatkozásának jelentése és a beszélő vélekedései között ingázva értelmez, azaz a beszélő értelmezésekor neki vélekedéseket és a szavainak jelentést egyszerre tulajdonít.

Davidson rámutat, hogy a vélekedések tulajdonítása – mutatis mutandis, általában véve a motivációs mintázatra történő újraírás – egészes, holisztikus eljárás, s hogy ennek következtében a tulajdonított vélekedések adott halmazának – értsd: az értelmező által a beszélő elméjében feltételezett motivációs mintázatnak az – érvényessége mindig kétségbe vonható tulajdonított vélekedéseknek egy másik halmazára – azaz egy másik, szintén hipotetikus motivációs mintázatra – támaszkodva.

„Az afelől való elbizonytalanodás, hogy egy a másik által mondott szövegért nem szinonimikus mondatok egyikére vagy másikára fordítsam, nem feltétlenül információhiányt tükröz: egyszerűen arról van szó, hogy egy bi-

zonyos ponton túl nem lehet választani – még elvileg sem – aközött az álláspont között, hogy a Másik a szavait ugyanúgy használta, mint mi, de többé-kevésbé furcsa nézeteket vall, és aközött a nézet között, hogy rosszul fordítottuk le [a szavait]. Örlődve a két dolog között, hogy a beszélő szavainak értelmet adjunk, és hogy a vélekedései mintázatának is értelmet találjunk, a legjobb, amit tehetünk, ha olyan fordítási elképzelést választunk, amely maximalizálja az egyetértést. [...] Az, amit a határozatlanság mutat, nem más, mint az, hogy ha egyféle módon tudunk értelmet adni, akkor más, lényegesen különböző módok is vannak ...” (Davidson 1984: 101).

A holizmus kéz a kézben jár a félreértés lehetőségével, s így jelen elemzés a davidsoni tézisek mindennapi kommunikációra történő alkalmazása révén a kommunikációs sikertelenség lépten-nyomon való megjelenési lehetőségét rajzolja fel. Ám épp az ilyesféle sikertelenséget elkerülendő állítja Davidson, hogy az interpretáció során az értelmező elsősorban a sajátjához hasonló, azaz a számára is átlátható vélekedésrendszert keresi a beszélő megnyilatkozása mögött, s hogy értelmezői jóindulata abban áll, hogy a másikat – önképére – racionális lényként kezeli.

„A módszertani tanács, hogy az egyetértést optimalizálva értelmezzünk, nem lehet elgondolható az emberi intelligenciáról alkotott olyan jóindulatú feltételezésen nyugvónak, amelyről kiderülhet, hogy hamis. Ha nem találunk módot arra, hogy egy teremtmény megnyilatkozásait és másféle viselkedését olyanként értelmezzük, mint amely a mi standardjainkkal nagyrésztben konzisztens vélekedéshalmazt fed fel, akkor nem lesz indokunk arra, hogy arról a teremtményről azt tartsuk, hogy racionális, vélekedésekkel rendelkezik vagy hogy mond valamit.” (Davidson 1984: 137).

Davidson baljóslatú szavai talán túlzásnak hatnak, de nem szolgálnak többre itt, mint hogy a szándéktulajdonításnak általában véve a cselekvések és partikulárisan a nyelvi cselekvések értelmezése során meglévő jelentőségét példázzák. Úgy vélem, ezek s a fentebb mondottak együttvéve láttatni engedik, hogy a szándéktulajdonítás megfelelő teoretikus kezelése a gyakorlatra valamit is adó személyközi kommunikációs elméletek számára minimumkövetelmény lesz.

Hivatkozások

- Andor József, Benkes Zsuzsa és Bókay Antal (szerk.) 2002. Szöveg az egész világ. Petőfi S. János 70. születésnapjára. Budapest, Tinta Kiadó.
- Andor József – Pelyvás Péter (szerk.) *Empirical, Cognitive-based Studies in the Semantics-Pragmatics Interface*. CRISPI Series, Oxford: Elsevier Science. Szerk. alatt.

- Bach, Kent 1987. On Communicative Intentions. A Reply to Recanati. *Mind and Language*. No. 2 Summer, 141–154.
- Bach, Kent és Harnish, Robert M. 1979. *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Clark, Herbert H. 1996. *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, Donald 1980. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, Donald 1984. *Essays on Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.
- Grice, Paul 1957/1997. Jelentés. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997: 188–197.
- Grice, Paul 1975/1997. A társalgás logikája. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997: 213–227.
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) 1997. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris.
- Pólya Tamás, szerk. alatt. *On Addressee's Meaning*. In: Andor–Pelyvás.
- Pólya Tamás 2002. A jelentés természetéről. In: Andor–Benkes–Bókay 2002, 425–437.
- Recanati, Francois 1986. On Defining Communicative Intentions. *Mind and Language*, No. 3 Autumn, 213–242.
- Schiffer, Stephen 1972. *Meaning*. Oxford: Oxford UP.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge UP.
- Sperber, Dan és Wilson, Deirdre 1986/1995. Relevance. *Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Strawson, Peter F. 1964/1997. Intenció és konvenció a beszédaktusokban. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997: 198–212.